

Explaining the Secularization Status of Lower and Upper Secondary School Teachers (Case Study: Isfahan)¹

Naser Nazarian

PhD Candidate in Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Seyed Ali Hashemian Far²

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Ali Ghanbari Barzian

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Received: 10 August 2024   Revised: 19 August 2024   Accepted: 22 August 2024

Abstract

The present study aims to explain the status of teachers' secularization (among the lower and upper secondary school teachers) in the Isfahan education department in the school year 2023-2024. The research method is a survey and the statistical population consists of all lower and upper school teachers working in the six districts of Isfahan. The sample size was selected by the SPSS sample power software using a mixed stratified and quota sampling method. The data collection instrument in this cross-sectional research was a questionnaire. The results obtained from SPSS software (Ver. 26) for two demographic hypotheses suggest that for the first hypothesis, there is no significant difference between women and men in terms of the mean secularization variable and its dimensions including hereafterism, psychological symptoms, social tendencies, no tendency for servitude and luxury-orientation ($\text{Sig} < 0.05$). As for the second hypothesis, the one-way analysis of the variance test indicates a significant difference between people with dissimilar work backgrounds in terms of the mean secularization variable ($\text{Sig} \geq 0.05$). The findings of the structural equation model using Amos Graphic software also show that the

---

1. This article is an excerpt from the first author's doctoral dissertation at the University of Isfahan.

2. Corresponding Author, Email: j.hashemian@ltr.ui.ac.ir

©2024 The author(s). This is an open access article under the CC BY license: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

How to cite this article: Nazarian, N. , Hashemian Far, S. A. and Ghanbari Barzian, A. (2024). Explaining the Secularization Status of Lower and Upper Secondary School Teachers (Case Study: Isfahan). Ferdowsi University of Mashhad Journal of Social Sciences, 21(3), 213-248. doi: 10.22067/social.2024.89310.1547

coefficient of determination for the five sociological variables is $R^2=0.52$ and the influence coefficient for the variables of quality of life, deviance, trauma and internationalization is $Beta= 0.36, 0.31, 43, -0.32$, respectively, at a significant level of $P<0.05$. In general, the overall evaluation indicators of the structural equation model show that the proposed model is supported by the research data. In fact, the data fit the model and most of the indicators demonstrate that the structural equation model is suited for this purpose.

Keywords: Secularization, Quality of life, Trauma, Pluralism, Deviance, International sub-culture.

تبیین وضعیت عرفی شدن دبیران (متوسطه اول و دوم) آموزش و پرورش: مورد مطالعه شهر اصفهان^۱

ناصر نظریان (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

nazarian.sociology@gmail.com

سیدعلی هاشمیان‌فر (دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران،

نویسنده مسئول)

j.hashemian@ltr.ui.ac.ir

علی قنبری برزبان (استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

a.ghanbari@ltr.ui.ac.ir

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان و هدف تبیین وضعیت عرفی شدن دبیران (متوسطه اول و دوم) آموزش و پرورش شهر اصفهان در سال تحصیلی ۱۴۰۲ طراحی شده است. روش این پژوهش، پیمایش و جامعه آماری آن کلیه دبیران مقاطع متوسطه اول و دوم نواحی شش‌گانه شهر اصفهان است. حجم نمونه با استفاده از نرم‌افزار *spss sample power* و با روش نمونه‌گیری ترکیبی طبقه‌بندی و سهمیه‌ای انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه و از نظر زمانی مقطعی است. یافته‌ها با استفاده از نسخه ۲۶ نرم‌افزار *SPSS* در ارتباط با دو فرضیه جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد که در فرضیه اول بین زنان و مردان از نظر میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد آن شامل آخرت‌گرایی، علائم روانی، گرایش‌های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت و تجمل‌گرایی تفاوت معناداری وجود ندارد ($\text{Sig} > 0/05$). در فرضیه دوم، برآورد مقادیر آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان‌دهنده این است که بین افراد با سوابق کاری مختلف از نظر میانگین متغیر عرفی شدن تفاوت معناداری وجود دارد ($\text{Sig} \leq 0/05$). یافته‌های مدل معادله ساختاری با استفاده از نرم‌افزار *Amos Graphic* نیز نشان می‌دهد که ضریب تعیین پنج متغیر جامعه‌شناختی برابر با ($R^2 = 0/52$) است و مقدار ضریب تأثیر متغیرهای کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما و بین‌المللی شدن به ترتیب برابر ($0/36$ ، $0/31$ ، $0/33$ ، $0/32$) و در سطح ($P < 0/05$)

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول مقاله در دانشگاه اصفهان است

معنادار هستند. در برازش مدل علی تجربی (اثبات شده) اثر متغیر تکثرگرایی بر عرفی شدن دبیران برابر $(\text{Beta} = ۰/۰۸)$ و به لحاظ آماری معنادار نیست. در مجموع، برآورد مقادیر مربوط به شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری بیانگر این است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده‌های پژوهش حمایت می‌شود؛ در واقع برازش داده‌ها به مدل برقرار و اغلب شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

واژگان کلیدی: عرفی شدن، کیفیت زندگی، تروما، تکثرگرایی، خیام‌وارگی، خرده‌فرهنگ بین‌المللی.

۱. مقدمه

آموزش و پرورش گسترده‌ترین دستگاه فرهنگی کشور است که به‌طور مستقیم جمعیت بزرگی را تحت پوشش قرار داده و به شکل و شمایلی کنونی، پدیده‌ای مدرن و زاده عصر مدرنیته است. بی‌تردید آموزش و پرورش بال راست توسعه است که با سایر نهادها ارتباط تنگاتنگی دارد.

امروزه آموزش و پرورش منابع انسانی، به‌عنوان یکی از استراتژی‌های اصلی دستیابی به سرمایه انسانی و سازگاری مثبت با شرایط تغییر قلمداد می‌شود (ایمان و ربیعی، ۱۳۸۷). بنابراین، ترقی هر کشوری رابطه مستقیم با پیشرفت علم، دانش و تکنولوژی آن کشور دارد (ستایش‌فر، ۱۳۹۷: ۴۸). نظام آموزش و پرورش نیز در کسب ارزش‌ها تأثیر بسزایی دارد؛ چراکه یکی از مهم‌ترین مسیرهای کسب ارزش‌ها از طریق آموزش‌های رسمی است که عموماً توسط نظام آموزش و پرورش صورت می‌گیرد (معیدفر، ۱۳۸۶: ۴۵). در واقع، مؤثرترین سازمانی که پایه، شالوده و زمینه رشد و شکوفایی قابلیت‌ها و توانایی‌های افراد جامعه در سنین کودکی و نوجوانی را فراهم می‌کند، سازمان آموزش و پرورش است (ایزدی یزدان‌آبادی، ۱۳۹۳: ۳۴).

بنابراین، مشاهده می‌کنیم که تبیین تفکرات، سازمان‌ها، نهادها و تکنیک‌های تربیتی و چگونگی تکوین و توسعه آن غیرقابل انکار بوده و حتی به‌نوعی الزامی است. در این میان، معلمان یکی از حاملان آگاهی مدرن در جوامع در حال توسعه محسوب شده که ضمن بیشترین تأثیرگذاری، بیشترین تأثیرپذیری را هم دارند.

بخش دیگر و اصلی این پژوهش به مبحث عرفی‌شدن در درون نهاد آموزش و پرورش به‌ویژه در بین مهم‌ترین ابزار سیال در آن، یعنی معلمان، مربوط می‌شود. در جهان امروز آنچه در چند دهه اخیر به‌طور جدی و قابل توجه خود را نشان داده، ظهور برخی مشکلات، مسائل و مطالبات حول محور دین است؛ حتی بسیاری از کشورهای کاملاً سکولار غربی در سال‌های اخیر شاهد منازعات عمومی بر سر مسائلی همچون نمادهای دینی، مناقشات اساسی بر سر روابط کلیسا و دولت و مجادلات و استدلال‌های سیاسی درباره سازش و توافق با اقلیت مذهبی بوده‌اند (زارعی، ۱۳۹۷: ۲۱). علاوه بر هابرماس که بازگشت دین به عرصه عمومی را با مفهوم پست سکولاریسم توصیف کرد، متفکران دیگر نیز نظرات خود را در این زمینه از منظرهای متفاوت فلسفی و جامعه‌شناختی مطرح کرده‌اند (زارعی، ۱۳۹۷: ۲۲). اندیشمندان رادیکالی چون اسلاوی ژیزک^۱ هم بر نقش دین در بازگرداندن منازعه به سیاست در عصر پس‌سیاست تأکید کردند (زارعی، ۱۳۹۷: ۲۲ به نقل از ژیزک، ۲۰۰۱).

در تعریف عرفی‌شدن باید عنوان کرد که آن به معنای حذف یا راندن دین از صحنه اجتماع و عرصه قانون‌گذاری و سیاست نبود؛ بلکه طرد سیاست‌ها و قوانینی بود که توسط روحانیون مسیحی به‌عنوان سیاست‌ها و قوانین دینی وانمود شده بود؛ ولی کسانی به سهو یا عمد، این پدیده را به نام معارضه با دین یا سکولاریزه کردن دین معرفی کردند (کرمی، ۱۳۸۸: ۴۱ - ۴۰). سکولاریزاسیون به معنای عرفی‌شدن و عرفی‌گرایی است. در این اندیشه که برخی جامعه‌شناسان و دین‌شناسان غربی از بنیان آن هستند، امور قدسی از امور دنیوی جدا انگاشته شده و به تعبیر دیگر برخی شاهد قدسی و عده‌ای دیگر شاهد بازاری می‌شوند (کرمی، ۱۳۸۸: ۷۳).

از زاویه‌ای دیگر، با رصد سیر تحول تاریخی و برخورد و رویارویی ایران و غرب در ادوار مختلف، سکولاریسم به‌ویژه در آموزش و پرورش مبدل به ابژه علم شده و مانند مسئله‌ای علمی پروبلماتیک شده است؛ این رویارویی و تلاقی روابط ایران و غرب باعث ایجاد پدیده اندیشه سکولار در جامعه ایران، به‌ویژه در نظام آموزش و پرورش بر اساس پژوهش‌های موجود شده و به مسئله‌ای برای مطالعات علمی و اجتماعی مبدل شده است.

بنابراین، با توجه به مطالب عنوان شده درمی یابیم، درحالی که فرایند عرفی شدن در ایران در نیمه نخستین قرن بیستم آغاز شد، دولت ایران در عمل هیچ گاه از ایدئولوژی سکولاریسم به طور کامل پیروی نکرد. قانون اساسی ایران و حکومت ایران هیچ گاه خود را غیرمذهبی اعلام نکردند (بروجردی، ۱۳۷۷).

این پژوهش با تأکید بر نهاد آموزش و پرورش، به عنوان کارخانه انسان سازی و مهم ترین ابزار آن یعنی معلمان، با توجه به جامعه سنتی-مدرن ایران که طبعاً معلمان هم به عنوان متحول کنندگان اندیشه و فرهنگ هستند، تلاش می کند تأثیر اندیشه های سکولار را بر روی این قشر بررسی کرده و نشان دهد که این اندیشه ها چگونه پروبلماتیک شده است.

برای علمی تر کردن مبحث با لعاب تنوریک، باید عنوان کرد که از نظر پیتر برگر^۱ عوامل و ابعادی مانند تکثرگرایی در دنیای مدرن، عقلانی شدن، خرده فرهنگ بین المللی، بی خانمانی ذهن که محصول مدرنیته و سرمایه داری است، بر اندیشه های سکولار، دنیاگرا و دین عرفی شده تأثیر بسزایی دارند؛ البته نباید از نظریات اولیه ایشان (دهه های ۶۰ و ۷۰) که صنعتی شدن یا سرمایه داری مدرن و عوامل مؤثر بر آن و همچنین ابعاد آن که شامل: فناوری، آموزش همگانی، تحرک اجتماعی، گسترش ارتباطات، فردی شدن، دیوان سالاری، شهری شدن یا شهرنشینی، است غفلت کرد. باید افزود علاوه بر متغیرهای فوق، متغیرهای دیگری چون روان زخم ها، کیفیت زندگی و خیام وارگی در رفتن به سمت عرفی شدن افراد نقش مهمی ایفا می کند که در ادامه بررسی خواهد شد.

مطالعه عرفی شدن نگرش دبیران آموزش و پرورش که در اینجا از طریق متغیرهای مستقل مانند کیفیت زندگی، خیام وارگی ذهن، تروما (روان زخم ها)، خرده فرهنگ بین المللی، تکثرگرایی سنجیده می شود، به چند دلیل اهمیت دارد. اول، فهم روابط دبیران با سازمان و نهاد آموزش و پرورش می تواند به فهم زیرساخت های فکری واقعی دبیران و نوع نگاه پارادایمی آنان به شغلشان را تا حدودی روشن کند. دوم، می تواند به فهم درون مایه های نگرشی دبیران، در ارتباط با اندیشه های عرفی شدن که محصول صنعتی شدن غرب و سپس ورود آن به کشور ماست، کمک

1. Peter Berger

کند. سوم، می‌توان به فهم رابطه متغیرهای مستقل، میانجی و تعدیل‌گر که بر عرفی‌شدن تأثیرگذارند، به نگرش دبیران پی برده و در صورت لزوم روند آتی سیر آموزش و پرورش را پیش‌بینی کرد.

از سوی دیگر، دلیل دیگر اهمیت و ضرورت بررسی موضوع این است که تحقیقات روان‌شناختی در سال‌های اخیر تأیید کرده‌اند که منش و هوش تا آن درجه که در قدیم فکر می‌کرده‌اند، ذاتی و ارثی نیست؛ بلکه شدیداً متأثر از شرایط محیط است. هر قدر محیط نشو و نماي کودک متعادل‌تر، آگاهانه‌تر، غنی و در جهت شکوفایی کامل او باشد، هوش کودک بیشتر و خلق و خوی او متعادل‌تر است و بحران‌های کودک در مراحل مختلف رشد خفیف‌ترند. امانوئل کانت^۱، فیلسوف مشهور آلمانی نیز که تفکرات او را به‌عنوان نقطه عطفی در تاریخ اندیشه‌های فلسفی غرب به شمار می‌آورند می‌گوید: در بین صناعات بشر دو صنعت از همه مهم‌تر است، یکی حکومت و دیگری تعلیم و تربیت که این موارد نشان از اهمیت نقش معلم به‌عنوان ابزار اصلی آموزش می‌دهد (برون، ۱۳۹۸). افزون بر این، یکی از متغیرهای اصلی این رساله تروما است که معمولاً در حیطه روان‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی مطرح می‌شود.

هدف اصلی این پژوهش پیمایشی و میدانی، تلاشی برای بررسی و تبیین جامعه‌شناختی عرفی‌شدن در نگرش دبیران مقاطع متوسطه (اول و دوم) آموزش و پرورش شهر اصفهان است. اهداف فرعی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. بررسی تأثیر برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی (جنسیت و سنوات یا سوابق کار) با عرفی‌شدن نگرش‌های دبیران مقطع متوسطه (اول و دوم) آموزش و پرورش شهر اصفهان.
۲. مطالعه تأثیر متغیرهای جامعه‌شناختی (کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما، خرده‌فرهنگ بین‌المللی و تکثرگرایی) با عرفی‌شدن نگرش‌های دبیران مقاطع متوسطه (اول و دوم) آموزش و پرورش شهر اصفهان.
۳. تبیین تأثیر متغیرهای مستقل پژوهش با عرفی‌شدن نگرش‌های دبیران مقاطع متوسطه (اول و دوم) آموزش و پرورش شهر اصفهان.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲.۱. چهارچوب مفهومی

در پژوهش حاضر، چهارچوب نظری با توجه به متغیر وابسته (عرفی شدن) و متغیرهای مستقل طراحی شده است. تلاش بوده است که از نظریه‌های نظریه‌پردازانی استفاده شود که سال‌ها در این زمینه پژوهش و قلم‌فرسایی کرده یا مانند خیام درون‌مایه ذهن، ادبیات و افکارشان به‌خاطر شرایط سیاسی-اجتماعی زمانه، به سمت عرفی شدن سیر نموده است.

از نظر رونالد اینگلهارت^۱ و ولزل^۲، صنعتی شدن منجر به فرایند عمده‌ای از تغییر شده و بوروکراتیک شدن، سلسله‌مراتب، تمرکز اقتدار، سکولاریته و دگرگونی از ارزش‌های سنتی به سکولار-عقلانی را به همراه می‌آورد. بنابراین، در شرایط مساوی، سطوح بالای توسعه اقتصادی موجب تکوین افرادی می‌شوند که دارای تساهل بیشتری بوده و به دیگران اعتماد بالاتری دارند. دگرگونی از ارزش‌های سنتی و ارزش‌های سکولار-عقلانی با دگرگونی از جامعه روستایی به جامعه صنعتی مرتبط می‌شود. جوامع سنتی بر دین، ارزش‌های سنتی و احترام و اطاعت از ارزش‌های اقتدار تأکید می‌کنند. با رشد سطوح صنعتی شدن، این جوامع، سکولارتر و عقلانی‌تر می‌شوند. هر دو بعد تغییرات به شدت با توسعه اقتصادی مرتبط هستند: نظام‌های ارزشی کشورهای ثروتمند از نظام‌های ارزشی کشور فقیر بسیار متفاوت هستند. ملت‌هایی که بانک جهانی آنها را به عنوان جوامع ثروتمند مشخص می‌کند، در هر دو بعد، یعنی تأکید شدید بر ارزش‌های ابراز وجود و ارزش‌های سکولار-عقلانی، رتبه نسبتاً بالایی کسب می‌کنند. تمام جوامع کم‌درآمد و متوسط رو به پایین، در هر دو بعد، رتبه نسبتاً پایینی کسب می‌کنند. کشورهای دارای درآمد متوسط رو به بالا، تا اندازه‌ای در مکانی در میانه این پیوستار قرار می‌گیرند. ارزش‌ها و باورهای هر جامعه به احتمال بسیار کم، بازتاب سطح توسعه اقتصادی آن جامعه است، موضوعی که تئوری نوسازی به آن اشاره دارد (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۸۹: ۱۶-۱۴).

1. Ronald Inglehart

2. Welzel

اینگلهارت در مقیاسی جهانی نشان داده است که در جوامع ثروتمند اعتماد میان اشخاص و تساهل در برابر تفاوت‌ها بیشتر است، رضایت از زندگی بالاتر است و اعضای آن اهمیت بیشتری به مشارکت سیاسی و احترام و توجه بیشتری به خود آیینی فردی در مقابل حاکمیت جمعی نشان می‌دهند (ولزل، اینگلهارت و کلینگمان، ۱۳۸۲: ۱۴ - ۱۳ به نقل از اینگلهارت، ۱۹۹۷). اینگلهارت عنوان می‌کند که: (۱) در صورت برابری سایر شرایط، توسعه اقتصادی موجب سکولارتر، متساهل‌تر و معتمدتر شدن افراد شده و آنها را به تأکید بر ابراز وجود، مشارکت و تلاش در راستای ارتقای کیفیت زندگی سوق می‌دهد؛ البته عوامل اقتصادی تنها عوامل مهم مؤثر نیستند. (۲) دین و سایر جنبه‌های میراث فرهنگی-سنتی جامعه رو به افول نبوده و همراه با ظهور نوسازی محو نخواهند شد. (۳) صنعتی شدن موجب رشد نوعی فرایند عمده تغییر فرهنگی می‌شود و سکولاریسم و بوروکراتیک شدن را به همراه می‌آورد. اگرچه در کشورهای ثروتمند، اعضای ثروتمند جامعه نسبت به فقرا، تمایل بیشتری به داشتن ارزش‌های سکولار دارند؛ اما این قضیه لزوماً درباره کشور کم‌درآمد صدق نمی‌کند. ساکنان جوامع فقیرتر که در آنها بخش کشاورزی بر بخش صنعت تقدم دارند به حفظ ارزش‌های سنتی گرایش دارند، درحالی‌که شهروندان جوامع ثروتمندتر که در آنها بخش صنعتی از بخش کشاورزی قدرتمندتر است به نگهداشت ارزش‌های سکولار-عقلانی گرایش دارند (همان: ۱۱۲ - ۱۰۷).

هرگونه تبعیض مبتنی بر نژاد یا جنسیت با ایده دموکراتیک برابری انسانی در تضاد است (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۸۹: ۳۵۹ و ولزل، ۲۰۰۳). برابری جنسیتی سنجه مهم و حساسی از میزان پیشرفت و توسعه انسانی در هر جامعه است. خاطر نشان می‌کنیم که برابری جنسیتی، همراه با تساهل نسبت به برون‌گروه‌ها مانند مردم سایر نژادها، بیگانگان و هم‌جنس‌گرایان، در حال تبدیل به عنصر اساسی دموکراسی است (اینگلهارت و نوریس^۱، ۲۰۰۳).

پیتر برگر یکی از پیش‌قراولان توسعه نظریه عرفی شدن بود. می‌توان اذعان کرد که مهم‌ترین نظریه برگر به بحث سکولاریسم و تغییر و تحولات آن در دوران مدرنیته، برمی‌گردد (برگر، ۱۹۶۷). برگر در تعریف سکولار شدن عنوان می‌کند: «فرایندی که طی آن بخش‌هایی از جامعه و

فرهنگ از سلطه‌ی نهادها و نهاد دین خارج می‌شوند» این فرایند در مغرب‌زمین با صورت عقب‌نشینی مذاهب مسیحی، از حوزه‌هایی که قبلاً تحت کنترل آنها بود، قابل مشاهده است؛ مانند جدایی دولت و کلیسا و خالی‌شدن نهادهای آموزش از اختیار کلیسا، مصادره زمین‌های کلیسا توسط دولت. برگر به سکولارشدن هم در سطح اجتماعی-ساختاری (سکولارشدن عینی) و هم در سطح ذهنی (سکولارشدن ذهنی) قائل است (همان، ۱۲۷).

جهان امروز جهانی به‌شدت دینی است و نمی‌توان آن را چنانکه بسیاری از تحلیلگران نوگرا اعلام کرده‌اند، جهانی سکولار نامید. با این حال، در این زمینه استثنائاتی هم وجود دارد. این استثنا که در زمینه نظریه سکولارزدایی وجود دارد و از ابهام کمتری برخوردار است همانا وجود «خرده‌فرهنگ بین‌المللی» است که افراد آن از نوعی آموزش عالی کاملاً سکولار، به سبک غرب، به‌ویژه ادبیات، علوم انسانی، علوم تجربی و علوم اجتماعی بهره‌مند هستند. از نظر برگر آنچه در اینجا می‌توانیم بدان اشاره کنیم این است که ما از یک فرهنگ نخبه جهانی برخورداریم. بنابراین، خیزش‌های دینی در کشورهای مختلف دارای ویژگی کثرت‌گرایانه هستند. این حرکات‌ها بیش از آنکه از انگیزه‌های دینی صرف نشئت گرفته باشند، اعتراض و مقاومت در برابر نخبگان سکولار را نشان می‌دهند. می‌توان به این نکته اشاره کرد که صحت و اعتبار نظریه سکولاریسم، به میزان فراوانی مدیون این خرده‌فرهنگ بین‌المللی است (برگر، ۱۳۸۰: ۲۶-۲۳).

برگر که برجسته‌ترین هوادار سنت دین رقابتی و پلورالیستی نیز هست، چنین تبیین می‌کند که تنوع ایمان‌ها، سایبان تقدس را ویران ساخته، خودپسندی همه ادیان را کاسته است (برگر، ۱۹۶۷). هر قدر که بازار دینی رقابتی و کثرت‌گرا باشد، میزان مشارکت دینی افزایش خواهد یافت. این گزاره از سنتی جامعه‌شناختی که سابقه طولانی دارد منشأ می‌گیرد، سنتی که معتقد بود قدرت دین از توانایی‌اش در به انحصار درآوردن تمامی جنبه‌های فرهنگی ناشی می‌شود (والاس^۱ و آلیسون^۲، ۱۹۹۹).

---

1. Wallace

2. Alison

از نظر برگر دو عامل؛ یعنی گردآمدن جوامع ناهمگون و ارتقاء سطح ارتباطات فرهنگی، علاقه‌مندی به تکثرگرایی را تقویت می‌کنند و با ایجاد انحصارطلبی‌های دینی سازگاری ندارند. به بیان ساده‌تر، تجربه دین سکولاریزه شده عموماً با شکست مواجه شده است؛ اما حرکت‌های دینی به همراه اعتقادات و رویه‌هایی که از گرایش‌های مافوق طبیعی منبث می‌شدند با موفقیت‌های چشمگیری مواجه بودند (برگر، ۱۳۸۰: ۲۰-۱۸).

منظور برگر از «تکثر» موقعیتی است که در آن گروه‌های متنوع انسانی (قومی، مذهبی یا به‌رحال متفاوت) در شرایط صلح مدنی و تعامل اجتماعی کنار هم زندگی می‌کنند. فرایندی را که منجر به چنین موقعیتی می‌شود «تکثرگرایی» می‌نامیم. بنابراین، به نظر برگر «مدرنیته باعث تکثر می‌شود.» (برگر، ۱۳۸۰: ۲۸-۲۴).

در ارتباط با مبحث خیام‌وارگی باید عنوان کرد که جان‌مایه عرفی شدن، لذت‌گرایی است. به داوری ژان باتیست نیکلا، طبق نظر بسیاری از اندیشمندان و خیام‌شناسان، جان‌مایه رباعیات و اندیشه‌های خیام نیز همان لذت‌گرایی و خوش‌باشی است که در این باب با اندیشه‌های عرفی شدن سنخیت دارد.

نیکلا، مترجم فرانسوی رباعیات خیام، در تضاد با دیدگاه فیتز جرالده^۲ قرار می‌گیرد و لعاب عرفانی به شراب مادی می‌دهد (جرزبه‌دار، ۱۳۷۱: ۲۱-۱۹). فیتز جرالده، برخلاف نیکلا، خیام را انسانی این‌جهانی و عرفی‌شده می‌نگرد که نقد دنیا را فدای نسیه آخرت نمی‌کند و شراب را به می‌ناب که بعضی در اشعار حافظ و مولانا از آن تعبیر عرفانی می‌کنند، تعبیر نمی‌کند و آن را با همان شکل مادی و مست‌کننده می‌نگرد.

از نظر صادق هدایت، برای خیام ماورای ماده چیزی نیست. دنیا در اثر اجتماع ذرات به وجود آمده که برحسب اتفاق کار می‌کنند (هدایت، ۲۵۳۶: ۳۵). هدایت معتقد است که خیام، بهشت و دوزخ را در نهاد اشخاص دانسته: «دوزخ شرری ز رنج بیهوده ماست / فردوس دمی ز وقت

1. Nicola
2. Fitzgerald

آسوده ماست» (هدایت، ۱۳۸۱: ۱۱۷). بنابراین، برخی رباعی‌های وی نیز بیانگر آدمی بسیار ناامید و مأیوس از زندگی است که درد زندگی و شرایط اجتماعی زمان او را به ستوه آورده است. بحث تروما نیز یکی از مباحث مهم در ارتباط با جامعه فرهنگیان است. اسلاوی ژیتک عنوان می‌کند که فروید نظریه خود را با این مفهوم آغاز کرد که تروما چیزی است که از بیرون به عالم روانی ما حمله می‌کند و توازن آن را برهم می‌زند و در نتیجه، مختصات نمادینی را برهم می‌زند که سازمان‌دهنده تجربیات ما است؛ برای مثال می‌توانیم یک تجاوز وحشیانه و یا شاهد یا مورد شکنجه واقع شدن را ذکر کنیم. گاهی صحنه فقط به صورت پساکنشی تبدیل به تروما می‌شود و به سطح یک واقعه ترومای ارتقاء می‌یابد تا بدین ترتیب فرد بتواند بن بست عالم نمادین خود را حل کند؛ یعنی ناتوانی خود در یافتن پاسخ برای ما. هماهنگ با تغییر موضع انیشتین می‌توان گفت که در اینجا واقعیت اولی عبارت است از اینکه یک بن بست نمادین گذار از نظریه نسبیت خاص به نسبیت عام رخداد تروما به این دلیل احیا می‌شود که شکاف‌های موجود در عالم معنا را پر کند (ژیتک، ۱۳۹۱: ۹۱ - ۷۲).

ژیتک معتقد است که به باور لاکان^۱ عارضه‌ها کشانه‌هایی هستند بی معنا، کشانه‌هایی که معنای آنها قابل کشف یا استخراج از اعماق پنهان گذشته نیست؛ بلکه باید آن را به گونه‌ای «پساکنشی» بازسازی کرد (ژیتک، ۱۳۸۹: ۱۱۲). یکی از گزاره‌های مبنایی لاکان است و در نقطه مقابل این تر قرار دارد که اعتقاد امری است درونی و آگاهی و دانایی امریست بیرونی به این معنی که می‌توان به کمک یک اقدام بیرونی صحت یا سقم آن را مسجل کرد. از نظر لاکان برعکس اعتقاد چیزی است یک‌سر بیرونی که در اقدامات عملی و بالفعل اشخاص طنابنده می‌شود و همین است که کارکرد کلاسیک نقد ایدئولوژی را ممکن و یا دقیق‌تر بگوییم بیهوده می‌کند (ژیتک، ۱۳۸۹: ۷۲-۹۸). ژیتک بر این باور است: «اگر ردپای اتفاقی در گذشته ناگهان پیامدی به بار آورد، به این دلیل است که دنیای نمادین فعلی سوژه، طوری شکل گرفته که به آن رویداد شک دارد» (ژیتک، ۱۹۹۱: ۲۰۲).

---

1. Lacan

به باور ژیزک تروما عاملیت و مقام فاعلیت و صاحب اختیار بودن زندگی و سرنوشت فرد را از او ساقط می‌کند. در این بین آنچه در مکانیسم پدیدآمدن تروما فراموش می‌شود، روابط نابرابر و غیرعادلانه و سرکوب‌گر اجتماعی است؛ به این ترتیب فرد به جای آن که انرژی اش را صرف اندیشیدن به جهان آزاد و عدالت‌محور کند، کلیه توانش را در جهت به رسمیت شناساندن شکل عاطفی اش و رنج‌دیدگی روحش می‌کند و البته در این روند خودشیفتگی خشونت‌هایی نیز به دست می‌آورد. روان‌زخم جمعی یا اجتماعی زمانی رخ می‌دهد که اعضای یک اجتماع حس کنند که گرفتار واقعه فاجعه‌باری شده‌اند؛ به نحوی که این فاجعه اثرات ماندگاری بر آگاهی جمعی آنها به جا گذارده، خاطرات فردی و جمعی‌شان را برای همیشه تحت تأثیر قرار دهد و هویتشان را به صورت برگشت‌ناپذیری خدشه‌دار کند. مطالعه روان‌زخم جمعی، رابطه معناداری میان وقایع گذشته با ساختارها و رفتارهای بعدی در جوامع نشان می‌دهد. در روان‌زخم جمعی، این خود واقعه نیست که در سطح اجتماع آسیب‌زاست؛ بلکه برساخته اجتماعی آن است که در قالب خاطره جمعی از اهمیت برخوردار است. از روان‌زخم‌های جمعی می‌توان به تجربه‌های زیسته معلمان آموزش و پرورش رجوع کرد و از دیدگاه آنها، که طبق پژوهش‌های متعدد یک برساخته اجتماعی است، به مسئله نگریست.

۲.۲. پیشینه پژوهش

در پژوهش حاضر، پیشینه پژوهش به صورت موضوعی بر اساس مفاهیم و متغیرهای اصلی و بنیانی پژوهش عنوان شده است؛ هرچند نقدی که بر بیشتر آنها وارد است استفاده صرف از روش پیمایش است. بنابراین، سنجش متغیرها با روش و ابزارهای کیفی و ترکیبی و همچنین پرداختن به آنها از زوایای مختلف احساس می‌شود.

پژوهشی بین نسلی توسط سراج‌زاده و پویافر (۱۳۹۱) با عنوان «مطالعه عرفی شدن در میان ایرانیان مسلمان، مقایسه بین نسلی در تهران بزرگ» صورت گرفت. عرفی شدن یکی از مفاهیم مهم در عرصه جامعه‌شناسی دین به شمار می‌رود که محل مناقشه نظریه‌پردازان گوناگون بوده است. بر اساس نتایج پژوهش‌های مختلف، برخی چنین استدلال می‌کنند که عرفی شدن آینده حتمی تمامی جوامعی است که رو به توسعه داشته یا چنین برنامه‌ای را در پیش گرفته‌اند. در

مقابل، برخی دیگر، با تردید در این نظر، بروز و گسترش عرفی شدن را در جامعه مرتبط با عوامل مختلفی از جمله دین رایج در آن جامعه می‌دانند. بر اساس نظریه عرفی شدن، ظهور و گسترش این فرایند در یک جامعه با عوامل مختلفی در ارتباط است. از جمله متغیرهایی که برخی نظریه‌پردازان آن را با زمینه‌های مساعد برای عرفی شدن مرتبط می‌دانند، سن است. آنها معتقدند که گروه‌های سنی جوان در جامعه نسبت به گروه‌های با سنین بالاتر بیشتر مستعد تغییر در ارزش‌ها، نگرش‌ها و کنش‌های سنتی خود هستند. در نتیجه، این گروه بیشتر امکان تغییر از اندیشه دینی به اندیشه عرفی را دارند. روش این پژوهش، پیمایش بوده است. جمعیت آماری شامل تمامی شهروندان ۱۵ تا ۷۵ سال تهران بزرگ بوده که از این میان ۱۲۰۰ نفر به روش اتفاقی انتخاب شده‌اند. نتایج پژوهش دو محور اساسی داشت. نخست این‌که شاخص عرفی شدن و ابعاد گوناگون آن نزدیک به سطح متوسط قرار داشته است. علاوه بر این، نشان داده شد که گرایش‌های عرفی در میان جوانان بیشتر از گروه‌های سنی بالاتر بوده است. به بیان دیگر، عرفی بودن با سن رابطه‌ای معکوس دارد.

پژوهشی توسط دیبایی صابر و میرعرب رضی (۱۳۹۶) با عنوان «تحلیل رابطه معنویت در کار و کیفیت زندگی کاری معلمان دوره متوسطه شهر قم» انجام شد. نتایج نشان داد، بین تمام ابعاد معنویت در کار و کیفیت زندگی کاری معلمان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد؛ « t » محاسبه شده در سطح $p \leq 0/05$ مبین رابطه معنی‌دار و مثبت بین معنویت در کار و ابعاد آن با کیفیت زندگی کاری معلمان دوره متوسطه است.

در پژوهشی دیگر که توسط فاضلی (۱۳۷۸) با هدف و عنوان «نظام فکری خیام» انجام شد، خیام را مظهر و نماینده جهان‌بینی ویژه و صدای بسیاری از اندیشمندان و شاعران خاموشی معرفی کرده است که دم فرو بسته‌اند و با نام وی صدایشان را انتشار می‌دهند. نویسنده، درون‌مایه اصلی پیام خیام را مفهوم ناپایداری [دنیا] می‌داند که این باعث شده است، عده‌ای اندیشه‌های او را پوچ‌گرایانه تفسیر کنند و او را طرفدار فلسفه خوش‌باشی به شمار آورند؛ در حالی که از نظر نویسنده با تاسی از آیه ۱۵۶ سوره بقره، تصریح می‌کند: «تأکید خیام و بی‌ثباتی عالم، گواهی است بر حقیقت تنها موجود جاوید، یعنی خداوند».

پژوهشی نیز توسط پریزاده، درکه و بشلیده (۱۳۹۹) در ارتباط با مبحث تروما با عنوان و هدف «بررسی اثربخشی آموزش مهارت مقابله با استرس بر فرسودگی شغلی و پرخاشگری معلمان مقطع متوسطه شهر اهواز» انجام شد. نتایج نشان داد که بین گروه‌های آزمایش و کنترل در تفاضل پیش‌آزمون و پس‌آزمون فرسودگی شغلی و پرخاشگری تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین، معلمانی که فرسودگی شغلی بالایی داشتند، دارای استرس شغلی بالایی نیز بودند. دیگر اینکه معلمانی که دارای پرخاشگری بالایی بودند، استرس شغلی بالاتری نیز داشتند.

نایی و آزاد ارمکی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «سکولاریسم و رابطه آن با تحصیلات عالی» با روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه بین جوانان و دانشجویان در جامعه شهری تهران انجام دادند. متغیرها و فرضیه‌های مورد استفاده در این پژوهش عبارتند از: اعتقاد بنیادین به دین، خرده‌فرهنگ سکولار و تکثرگرایی است که از نظر برگر با سکولاریزاسیون مرتبطند. یافته‌های پژوهش جامعه آماری حاکی از آن است که در ایران، اعتقاد بنیادین به دین در بین جوانان عمومیت دارد و عمومیت اعمال دینی کمتر از اعتقاد بنیادین به دین بوده و نسبت به گذشته نیز کمتر است. ضمن اینکه عمومیت ابعاد دین در بین افراد تحصیل‌کرده تا حدی کمتر است. نتیجه اینکه تحصیلات عالی در سکولارکردن افراد نقش دارد؛ اما این نقش بسیار اندک است.

پژوهشی دیگر توسط کافی (۱۳۸۸) با عنوان «طرح سنجش تأثیر کثرت‌گرایی بر سکولارشدن افراد با تحصیلات عالی» انجام شد. سؤال اصلی پژوهش این بود که آیا کثرت‌گرایی نیز می‌تواند مسیری برای سکولارشدن آنان باشد؟ در این مورد، این تحقیق به دو نتیجه مشخص می‌رسد: یکی اینکه کثرت‌گرایی معرفتی، سبب سکولارشدن افراد با تحصیلات عالی می‌شود و دوم اینکه در ایران به علت پیروی از دین واحد و یک‌دست و تشکیل حکومت دینی بر پایه آن و اینکه کشوری به لحاظ دینی واحد است، کثرت‌گرایی اجتماعی در آن موردی ندارد. بنابراین، از مسیر کثرت‌قرائت‌های دینی (کثرت‌گرایی معرفتی) اگرچه تا سکولارشدن راهی بس طولانی در پیش دارد، نسل جوان و قشر تحصیل‌کرده امروز، تحت تأثیر جریان‌های روشنفکری غربی هستند که احتمالاً در آینده، به سکولارشدن جامعه ایران خواهد انجامید.

پژوهشی توسط دشتی و همکاران (۱۳۹۱) در مبحث تروما با عنوان «بررسی عوامل مرتبط با فرسودگی شغلی کارکنان مراکز بهداشتی-درمانی شهرستان همدان در سال ۱۳۹۱» انجام شد. یافته‌ها با توجه به نرم‌افزار SPSS نشان می‌دهند که میانگین نمره خستگی هیجانی ۴۴/۲۱، مسخ شخصیت ۷۱/۴ و کفایت شخصی ۱۷/۳۲ بوده و میزان خستگی هیجانی با مسخ شخصیت و میزان کفایت شخصی با خستگی هیجانی رابطه معناداری داشت.

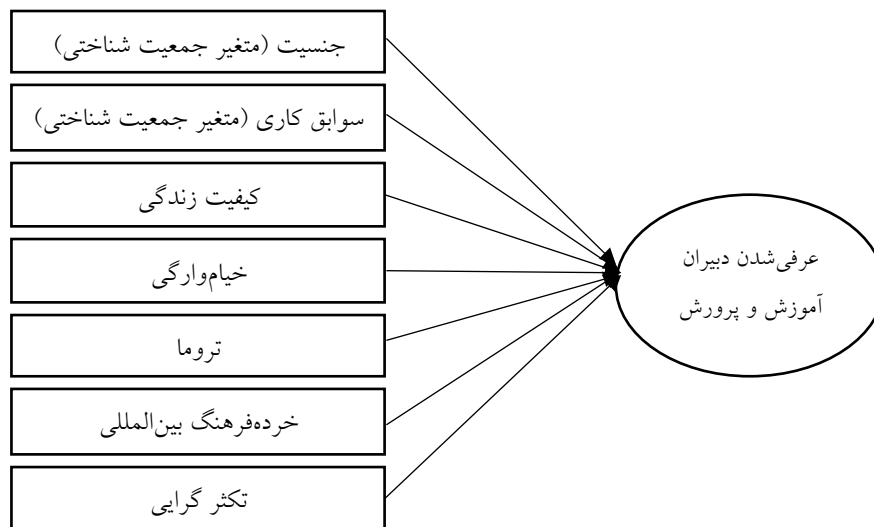
پژوهشی در کشور همسایه و مسلمان ترکیه توسط ساعی و محمدزاده (۱۳۹۲) با عنوان «حزب عدالت و توسعه و هژمونی کمالیسم» در ارتباط با مبحث سکولار انجام شد. در این مقاله نویسنده بیان می‌کند که از سال ۲۰۰۲ با به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه در ترکیه، چرخش محسوسی در جهت‌گیری سیاست خارجی این کشور به وجود آمد. این چرخش، خاطر کمالیست‌ها و نظامیان سکولار و همچنین طرفداران غربی آنکارا را بیشتر تیره ساخت. شاید آن‌ها همانند احزاب اسلام‌گرای قبلی با پشت کردن به اصول و آموزه‌های کمالیسم و رویگردانی از غرب، در پی تقویت اسلام‌گرایی و ایجاد ائتلاف مذهبی در منطقه بودند. هرچند در این مقطع زمانی، اصول جدیدی برای سیاست خارجی و داخلی این کشور تعریف شد؛ اما کارکرد و خروجی یک دهه از سیاست خارجی این حزب و تطبیق آن با اصول اساسی سیاست خارجی کمالیستی نشان می‌دهد که آنها با در پیش گرفتن رویه اسلامی نوگرا، نه تنها نسبت به اسلام‌گرایان قبلی متفاوت می‌اندیشند، بلکه با رقبای سرسخت و دیرینه خود در داخل (کمالیست‌های سکولار)، بر سر اصول مهم کمالیسم به آشتی رسیده و به کارگیری رویکردهای جدید در سیاست خارجی فقط تغییر تاکتیک برای رسیدن به هدف‌های سنتی است که بیشتر در سیاست خارجی سکولارها اولویت اصلی بوده‌اند.

۳.۲. متغیرهای پژوهش

با استناد به رویکردهای نظری پژوهش و مرور پیشینه پژوهش، متغیرهای مستقل استخراج شده شامل متغیرهای جمعیت‌شناختی: (جنسیت، سوابق کاری) و متغیرهای جامعه‌شناختی: (کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما (روان‌زخم‌ها)، خرده‌فرهنگ بین‌المللی و تکثرگرایی) و متغیر وابسته نیز عرفی‌شدن دبیران آموزش و پرورش است که این متغیر نیز با ابعادی چون

(آخرت‌گرایی، گرایش‌های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت، علائم روانی، عدم تعبد به احکام و تجمل‌گرایی)، تبیین و تجزیه و تحلیل شد. ضمناً ابعاد متغیرهای مستقل برای سنجش در بخش تعریف عملیاتی متغیرها ذکر شده است.

شکل ۱. مدل علی پژوهش

منبع: مطالعه حاضر

۲.۴. مدل علی پژوهش

۳. روش پژوهش

انتخاب یک روش با تکنیک، همواره بستگی به شرایط دارد (رفیع‌پور، ۱۳۸۳). با توجه به اینکه، هدف پیمایش مشخص کردن دامنه تغییر پاسخ‌هاست (بیکر^۱، ۱۳۷۷: ۳۱-۲۰) و پرسش‌نامه، عمده‌ترین ابزار مورد استفاده در این روش است (دواس^۲، ۱۳۸۳)؛ همچنین نظر به عنوان و اهداف پژوهش حاضر، از روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه به بررسی موضوع مورد مطالعه پرداخته شده است.

1. Baker
2. De Vaus

جامعه آماری مجموعه‌ای از افراد هستند که یک یا چند صفت مشترک دارند (ساعی، ۱۳۸۱). بنابراین، جامعه آماری این پژوهش کلیه دبیران (مقاطع متوسطه اول و دوم) مشغول به تدریس در شهر اصفهان هستند. آمار کلی تعداد دبیران شاغل در مناطق شش گانه شهر اصفهان در دوره اول متوسطه ۳۱۸۹ نفر، در دوره دوم ۱۵۸۲ نفر است. تعداد دبیران زن در مجموع حدود ۳۰۰۰ نفر و تعداد دبیران مرد در مجموع حدود ۱۵۰۰ نفر است (معاونت پژوهش برنامه‌ریزی و توسعه منابع اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان، ۱۴۰۲-۱۴۰۱).

نمونه آماری نیز مجموعه‌ای از افرادی هستند که از طریق روش‌های نمونه‌گیری از جامعه آماری انتخاب می‌شوند (ساعی، ۱۳۸۱: ۲۷). در پژوهش حاضر، با توجه به ناهمگن بودن جامعه آماری (از نظر نوع نگاه به دین و سکولار) و حساس بودن موضوع مورد مطالعه و آزمودنی‌ها، با نظر اساتید کمیته رساله از ترکیب نمونه‌گیری سهمیه‌ای و طبقه‌بندی استفاده شده است؛ زیرا حساس بودن موضوع مورد مطالعه، انتخاب نوع نمونه‌گیری را بیشتر توجیه می‌کند. بنابراین، طبقه‌بندی [سهمیه‌بندی] چهارچوب نمونه‌گیری به‌طور هم‌زمان برحسب خصوصیات مختلف (دواس، ۱۳۸۳) مانند ناحیه محل خدمت، به طبقه‌بندی پیچیده‌تری رسید. یکی از روش‌های غیر احتمالی رایج، نمونه‌گیری سهمیه‌ای است. این روش هنگامی به کار می‌رود که شناسایی اعضای یک جمعیت غیرممکن، دشوار یا پرهزینه باشد. مزیت این روش آن است که می‌تواند نمونه‌ای به دست دهد که توزیع ویژگی‌های مهم آن مشابه توزیع ویژگی‌های جمعیت باشد. مزایای نمونه‌گیری سهمیه‌ای عبارت‌اند از اقتصادی بودن، سهولت اجرا و سرعت اجرا در میدان (بلیکی^۱، ۱۳۸۷: ۲۶۵-۲۶۶).

در پژوهش حاضر به منظور محاسبه حجم نمونه از نرم‌افزار *spss sample power* استفاده شد. با مد نظر قراردادن پیش‌فرض‌های مربوط به محاسبه حجم نمونه (سطح اطمینان، توان آزمون، حجم اثر و آزمون مورد استفاده جهت تحلیل داده‌ها) حجم نمونه آماری در قالب یک طیف از ۲۷۰ تا ۴۵۰ برآورد شد که در ذیل شکل یا نمودار آن پیوست می‌شود.

در پایان، لازم به ذکر است که تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح «آمار توصیفی» و «آمار استنباطی» انجام شده است. در سطح آمار توصیفی، کلیه متغیرهای جمعیت‌شناختی با استفاده از شاخص‌های توصیفی (گرایش مرکزی، پراکندگی و شکل توزیع) متغیرهای اصلی پژوهش توصیف شده‌اند که ۶۵/۲ درصد از نمونه آماری پژوهش زن و ۳۴/۸ درصد مرد هستند. در ارتباط با سابقه کار نیز ۲۳/۹ درصد از نمونه آماری پژوهش کمتر از ۵ سال، ۸/۳ درصد بین ۵ تا ۱۰ سال، ۶/۶ درصد بین ۱۱ تا ۱۵ سال، ۱۲ درصد بین ۱۶ تا ۲۰ سال، ۹/۲ درصد بین ۲۱ تا ۲۵ سال، ۱۶/۶ درصد بین ۲۶ تا ۳۰ سال و ۲۳/۴ درصد بیش از ۳۰ سال است. بنابراین، افراد با سابقه کار بین کمتر از ۵ سال و بالاتر از ۳۰ سال درصد بیشتری از نمونه آماری پژوهش را به خود اختصاص داده‌اند که ۰/۹ درصد از نمونه آماری پژوهش دارای تحصیلات دیپلم، ۲/۸ درصد فوق دیپلم، ۵۹/۸ درصد لیسانس، ۳۳ درصد فوق لیسانس و ۳/۵ درصد دارای تحصیلات دکتری هستند. براین اساس، درصد بیشتری از نمونه آماری پژوهش به افراد دارای تحصیلات لیسانس اختصاص یافته است.

هدف عمده آمار استنباطی، استنباط پارامتر از آماره است (شیولسون^۱، ۱۳۷۳: ۱۳). در سطح آمار استنباطی با توجه به سطوح مختلف متغیرها از شیوه‌های تحلیل رگرسیون خطی ساده و چندمتغیره، تحلیل پراکنش (آنالیز واریانس)، نمودار مسیر و مدل معادله ساختاری با استفاده از نرم‌افزارهای Amos Graphics و SPSS استفاده شده است.

۳.۱. نمودار برآورد حجم نمونه پژوهش

در پژوهش حاضر برای محاسبه حجم نمونه از نرم‌افزار spss sample power برای برآورد «حجم نمونه» استفاده شده است. با در نظر گرفتن پیش‌فرض‌های مربوط به محاسبه حجم نمونه (سطح اطمینان، توان آزمون، حجم اثر و آزمون مورد استفاده جهت تحلیل داده‌ها)، حجم نمونه آماری در قالب یک طیف از ۲۷۰ تا ۴۵۰ نفر برآورد شد. طبق برآوردها از نرم‌افزار ذکر شده دو سناریو قابل بررسی و اجرا است: ۱. سناریویی که مربوط به «وضعیت مطلوب» است، این روش تحلیل آماری و طبق آن حجم نمونه مورد نیاز آن ۲۷۰ نفر برآورد شده است. ۲. سناریویی

1. Shivelson

که مربوط به «وضعیت ایده‌آل» است، این روش تحلیل آماری است و طبق آن حجم نمونه بین ۳۰۰ تا ۴۵۰ نفر برآورد شده است. در این پژوهش سناریوی دوم با مقدار درصد خطای ۰/۰۵، توان بالاتر از ۰/۰۸ و حجم اثر ۰/۰۲۰ مبنای محاسبه قرار گرفت و در نتیجه تعداد حجم نمونه ۴۵۲ نفر برآورد شد.

۲.۳. تعاریف عملیاتی متغیرها

جنس: منظور زن یا مرد بودن پاسخ‌گو است. این متغیر در دو بعد (زن و مرد) سنجیده شد. سابقه کار: تعداد سال‌هایی است که فرد مشغول به کار بوده است. این متغیر با دامنه ۵ ساله در ارتباط با اشتغال سنجیده شد.

کیفیت زندگی: برداشت فرد و درک او از موقعیت خود در زندگی در چهارچوب اهداف و نظام ارزش‌های مورد قبول وی است. این ساختار، عوامل ذهنی و عینی را شامل شده و به احساسات، برداشت‌ها و ارزیابی‌های فرد از رفاه و آسایش در حیطه‌های مختلف اقتصادی، شغلی و ارتباط با سایرین اطلاق می‌شود و دارای ابعادی همچون سلامت فیزیکی، وضعیت روانی، استدلال و تعاملات اجتماعی است (ماکه^۱، کازاگرانده^۲، ساراته^۳ و سیلوا^۴، ۲۰۱۸). این متغیر بر اساس ابعاد و موارد ذکر شده سنجیده و مطالعه شد.

خیام‌وارگی: این متغیر برگرفته از اندیشه‌های حکیم عمر خیام نیشابوری است. جان‌مایه نظرات و اندیشه‌های خیام، «لذت‌گرایی» است. برخی مضامین خیام در رباعیات را می‌توان به شرح زیر عنوان کرد: ناپایداری دنیا و جست‌وجوی معنای زندگی، حضور در لحظه حال (در حال زیستن)، چسبیدن به نقد دنیا و رهایی از نسیه آخرت. گفتمان خیام، گفتمان رهایی‌بخشی است. گفتمان در لحظه زندگی کردن و خوش‌باشی است که احساس «بودن در کاشانه خود» در جهان هستی را برای انسان تداعی می‌کند. ضمناً این متغیر با موارد و شاخص‌هایی مانند (شرایط

-
1. Macke
  2. Casagrande
  3. Sarate
  4. Silva

اقتصادی-اجتماعی، نقد دنیا و نسیه آخرت، معیارهای بهشت و جهنم، ناپایداری زندگی و واقع‌بینی) سنجش و بررسی شد.

تروما (روان‌زخم‌ها): از نظر فروید «هر هیجان خارجی که آن‌قدر قدرتمند باشد که بتواند سپر دفاعی و روان ما را بشکند»، روان‌زخم نام می‌گیرد (لاکهرست^۱، ۲۰۰۸: ۹). تروما با ابعادی چون (خستگی عاطفی، مسخ شخصیت و فقدان موفقیت فردی) سنجیده شد.

خرده‌فرهنگ بین‌المللی: یک خرده‌فرهنگ نخبه جهانی است که منادی اندیشه‌های سکولار و دنیاگرا هستند. افراد آن از نوعی آموزش عالی کاملاً سکولار، به سبک غرب، به‌ویژه ادبیات، علوم انسانی، علوم تجربی و علوم اجتماعی بهره‌مند هستند. این خرده‌فرهنگ حامل اصلی ارزش‌ها و اعتقادات مترقی و اعتقادات عصر روشنگری است. با اینکه حاملان این خرده‌فرهنگ اندکند، نسبتاً بانفوذند (برگر، ۱۹۹۹: ۱۰). این متغیر با ذکر سؤال‌هایی در ارتباط با (تحصیلات غربی، تأثیر تفکرات تحصیل‌کردگان دانشگاه‌های غربی و تخصص در برابر تعهد) سنجش و بررسی شد.

تکثرگرایی: یعنی گذار از انحصارگرایی دینی و ارزش‌قائل‌شدن برای اندیشه‌های متنوع (یوسف‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۹). ضمناً تکثرگرایی با مواردی چون (اعتقاد به تکثر ادیان، مشارکت اجتماعی پیروان مذاهب مختلف، دخالت دین در سیاست و مناسک مذهبی و حقوق مدنی) سنجیده شد.

۳.۳. پایایی پژوهش

جدول ۱. برآورد مقادیر شاخص متوسط واریانس استخراج‌شده^۲، آلفای کرونباخ^۳ و پایایی ترکیبی^۴

متغیر	ابعاد	متوسط واریانس استخراج‌شده	ضریب آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
کیفیت زندگی	ذهنی	۰/۵۱	۰/۷۷	۰/۸۳

1. Luckhurst
2. Average Variance Extracted
3. Cronbach Alpha
4. Composite Reliability

۰/۸۰	۰/۷۱	۰/۵۰	عینی	
۰/۷۵	۰/۷۱	۰/۵۱	-	خیام‌وارگی
۰/۸۵	۰/۷۷	۰/۵۹	فرسودگی عاطفی	تروما
۰/۸۱	۰/۷۳	۰/۵۲	فرسودگی شخصیت	
۰/۷۷	۰/۷۰	۰/۵۵	فرسودگی فقدان موفقیت فردی	
۰/۸۳	۰/۷۵	۰/۵۶	-	خرده‌فرهنگ بین‌المللی
۰/۸۰	۰/۷۲	۰/۵۱	-	تکنرگرایی
۰/۷۸	۰/۷۰	۰/۵۲	آخرت‌گرایی	عرفی شدن
۰/۸۲	۰/۷۴	۰/۶۰	علائم روانی	
۰/۷۵	۰/۷۲	۰/۵۳	گرایش‌های اجتماعی	
۰/۸۳	۰/۷۶	۰/۶۱	عدم گرایش به عبودیت	
۰/۸۹	۰/۸۵	۰/۷۳	عدم تعبد به احکام	
۰/۷۶	۰/۷۲	۰/۵۰	تجمل‌گرایی	

برآورد مقادیر مربوط به شاخص متوسط واریانس استخراج‌شده، دلالت بر اعتبار ابزار سنجش مربوط به متغیرهای پژوهش و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی نیز نشان‌دهنده دقت ابزار اندازه‌گیری و به عبارت دیگر، قابلیت اعتماد این ابزار است.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. یافته‌های توصیفی

در این بخش، نخست برحسب متغیرهای جمعیت‌شناختی و با استفاده از جدول‌های فراوانی و نمودارهای مربوطه نمونه آماری پژوهش توصیف و در ادامه با استفاده از شاخص‌های توصیفی (گرایش مرکزی، پراکندگی و شکل توزیع) متغیرهای اصلی پژوهش توصیف شده‌اند.

جدول ۲. توصیف متغیرهای مستقل با استفاده از شاخص‌های توصیفی

شاخص					متغیر
کشیدگی	کجی	واریانس	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۹	۰/۰۵	۰/۲۶	۰/۵۱	۳/۹۵	کیفیت زندگی
-۰/۱۱	-۰/۳۹	۰/۴۴	۰/۶۷	۳/۵۰	خیام‌وارگی

۰/۲۲-	۰/۲۴	۰/۴۴	۰/۶۶	۳/۱۳	تروما
۰/۱۰-	۰/۲۲-	۰/۶۷	۰/۸۲	۳/۵۰	خرده فرهنگ بین المللی
۰/۲۳-	۰/۰۸	۰/۵۸	۰/۷۶	۳/۴۹	تکثرگرایی

مقادیر برآوردشده در جدول بالا، بیانگر این است که میانگین متغیرهای کیفیت زندگی، خیام وارگی، تروما، خرده فرهنگ بین المللی و تکثرگرایی در بین نمونه آماری پژوهش بالاتر از حد متوسط (۳) برآورد شده است. مقادیر مربوط به شاخص های پراکندگی (انحراف معیار و واریانس) نشان دهنده پراکندگی در حد معمول داده های مربوط به این متغیرها از شاخص میانگین و مقادیر شاخص های شکل توزیع (کجی و کشیدگی) نشان دهنده تمایل شکل توزیع داده های این متغیرها به سمت توزیع نرمال است.

جدول ۳. توصیف متغیر عرفی شدن با استفاده از شاخص های توصیفی

شاخص					متغیر
کشیدگی	کجی	واریانس	انحراف معیار	میانگین	
۰/۴۱-	۰/۳۳-	۰/۳۴	۰/۵۸	۲/۸۳	عرفی شدن
۰/۰۴-	۰/۳۴	۰/۵۵	۰/۷۴	۲/۴۷	آخرت گرایی
۰/۳۷	۰/۱۴	۰/۶۰	۰/۷۸	۳/۰۳	علائم روانی
۰/۰۸-	۰/۰۷	۰/۴۶	۰/۶۷	۲/۶۷	گرایش های اجتماعی
۰/۶۱-	۰/۱۸	۰/۹۳	۰/۹۶	۲/۸۹	عدم گرایش به عبودیت
۰/۷۶-	۰/۳۸-	۱/۲۳	۱/۱۱	۳/۵۰	عدم تعبد به احکام
۰/۶۲	۰/۵۲-	۰/۴۹	۰/۷۰	۲/۴۷	تجمل گرایی

باتوجه به مقادیر جدول بالا، میانگین متغیر عرفی شدن دبیران و ابعاد آخرت گرایی، گرایش های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت و تجمل گرایی پایین تر از حد متوسط (۳) و میانگین بعد علائم روانی در حد متوسط و بعد عدم تعبد به احکام بالاتر از حد متوسط برآورد شده است. مقادیر مربوط به شاخص های پراکندگی (انحراف معیار و واریانس) نشان دهنده پراکندگی در حد معمول داده های مربوط به این متغیر و ابعاد آن از شاخص میانگین و مقادیر

شاخص‌های شکل توزیع (کجی و کشیدگی) نشان‌دهنده تمایل شکل توزیع داده‌های این متغیر و ابعاد آن به سمت توزیع نرمال است.

۲.۴. یافته‌های استنباطی

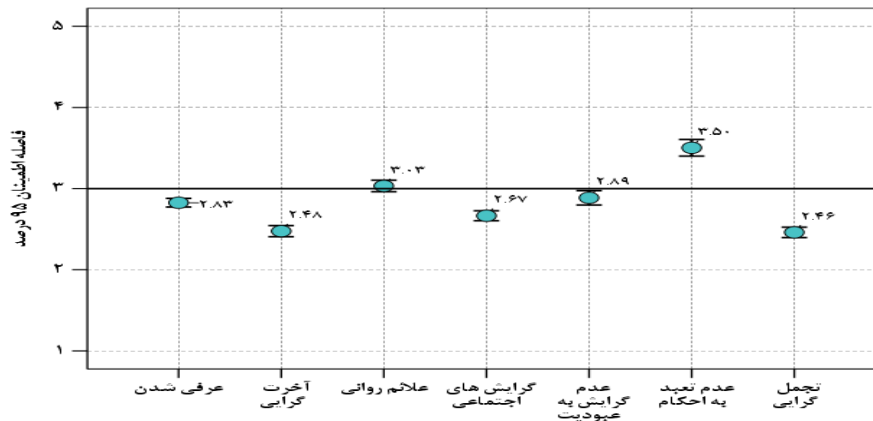
سؤال (۱). عرفی شدن در جامعه آماری پژوهش دارای چه وضعیتی است؟ برای پاسخ به این پرسش از آزمون تی تک‌نمونه‌ای^۱ استفاده شد. با توجه به دامنه تغییرات متغیر عرفی شدن (۱ تا ۵)، عدد ۳ به عنوان میانگین فرضی و مبنای برآورد وضعیت این متغیر مدنظر قرار گرفت. برآوردهای مربوط به این آزمون در جدول زیر گزارش شده است:

جدول ۴. برآورد آزمون تی تک‌نمونه‌ای جهت برآورد وضعیت عرفی شدن دبیران

آمار استنباطی			آمار توصیفی		متغیر	
Test Value: 3			انحراف معیار	میانگین		
Sig	DF	آماره t	تفاوت میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۱	۴۵۹	-۶/۴۰	-۰/۱۷	۰/۵۸	۲/۸۳	عرفی شدن
۰/۰۰۱		-۱۵/۱۰	-۰/۵۲	۰/۷۴	۲/۴۸	آخرت‌گرایی
۰/۳۶۷		۰/۹۰	۰/۰۳	۰/۷۸	۳/۰۳	علائم روانی
۰/۰۰۱		-۱۰/۶۲	-۰/۳۳	۰/۶۷	۲/۶۶	گرایش‌های اجتماعی
۰/۰۱۲		-۲/۵۳	-۰/۱۱	۰/۹۶	۲/۸۹	عدم گرایش به عبودیت
۰/۰۰۱		۹/۷۱	۰/۵۰	۱/۱۱	۳/۵۰	عدم تعبد به احکام
۰/۰۰۱		-۱۶/۵۷	-۰/۵۴	۰/۷۰	۲/۴۶	تجمل‌گرایی

برآورد مقادیر آزمون تی تک‌نمونه‌ای در جدول بالا نشان‌دهنده این است که میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد آخرت‌گرایی، گرایش‌های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت و تجمل‌گرایی به‌طور معناداری پایین‌تر از حد متوسط، میانگین بعد علائم روانی در حد متوسط و عدم تعبد به احکام به‌طور معناداری بالاتر از حد متوسط برآورد شده است.

شکل ۲. برآورد میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد آن در جامعه آماری پژوهش

۱.۲.۴. فرضیه‌های جمعیت‌شناختی

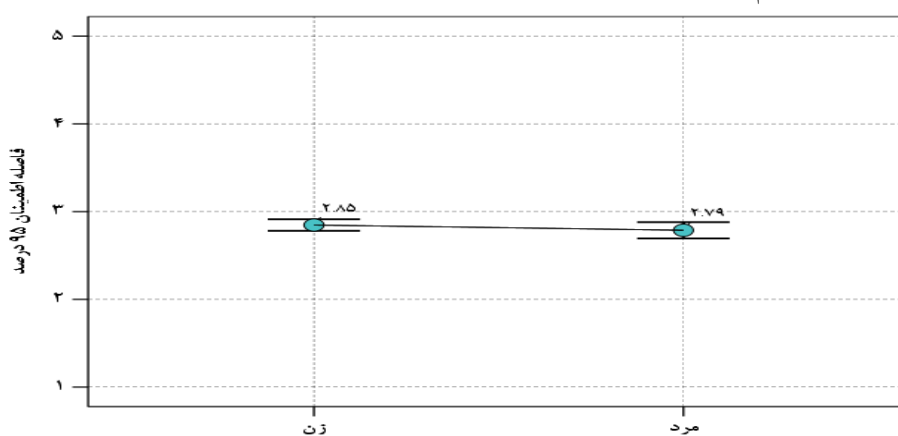
بین جنسیت (زنان و مردان) به لحاظ میانگین عرفی شدن تفاوت وجود دارد. برای بررسی فرضیه بالا از آزمون تی مستقل استفاده شد. برآوردهای این آزمون در جدول زیر گزارش شده است:

جدول ۵. برآورد مقادیر آزمون تی مستقل جهت مقایسه میانگین عرفی شدن بین زنان و مردان

متغیر	جنس	میانگین	انحراف معیار	تفاوت میانگین	آماره t	درجه آزادی	Sig
عرفی شدن	زن	۲/۸۵	۰/۵۷	۰/۰۶	۱/۰۵	۴۵۸	۰/۲۹۵
	مرد	۲/۷۹	۰/۵۹				
آخرت‌گرایی	زن	۲/۴۸	۰/۷۳	۰/۰۳	۰/۶۰		۰/۷۰۳
	مرد	۲/۴۶	۰/۷۷				
علائم روانی	زن	۲/۹۹	۰/۷۶	-۰/۱۳	-۱/۷۰		۰/۰۹۰
	مرد	۳/۱۲	۰/۸۰				
گرایش‌های اجتماعی	زن	۲/۶۹	۰/۶۷	۰/۰۸	۱/۱۷		۰/۲۴۳
	مرد	۲/۶۱	۰/۶۷				
عدم گرایش به عبودیت	زن	۲/۹۳	۰/۹۷	۰/۱۴	۱/۴۵	۰/۱۴۷	
	مرد	۲/۸۰	۰/۹۵				
عدم تعبد به احکام	زن	۳/۵۹	۱/۱۱	۰/۲۵	۲/۲۹	۰/۰۲۲	

				۱/۱۰	۳/۳۴	مرد	
				۰/۶۸	۲/۴۵	زن	تجمل گرایی
۰/۶۵۲		-۰/۴۵	-۰/۰۳	۰/۷۲	۲/۴۸	مرد	

برآورد مقادیر آزمون تی مستقل در جدول بالا نشان‌دهنده این است: الف. بین زنان و مردان به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد آخرت گرایی، علائم روانی، گرایش‌های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت و تجمل گرایی تفاوت معناداری وجود ندارد ($\text{Sig} > 0/05$)؛ به عبارت دیگر، مقدار تفاوت اندک بین زنان و مردان به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد ذکر شده در بین نمونه آماری پژوهش ناشی از تصادف یا خطای نمونه‌گیری برآورد می‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد قابلیت تعمیم به جامعه آماری پژوهش را ندارد. ب. بین زنان و مردان به لحاظ میانگین بعد عدم تعبد به احکام تفاوت معناداری وجود دارد ($\text{Sig} \leq 0/05$)؛ به این معنا که میانگین عدم تعبد به احکام در بین زنان به‌طور معناداری بالاتر از مردان برآورد شده است.

شکل ۳. برآورد میانگین متغیر عرفی شدن در بین زنان و مردان

بین افراد با سوابق کار مختلف به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن تفاوت وجود دارد. برای آزمون فرضیه بالا از تحلیل واریانس یک‌طرفه^۱ استفاده شد. برآوردهای مربوط به این آزمون در جدول زیر گزارش شده است:

1. One Way ANOVA

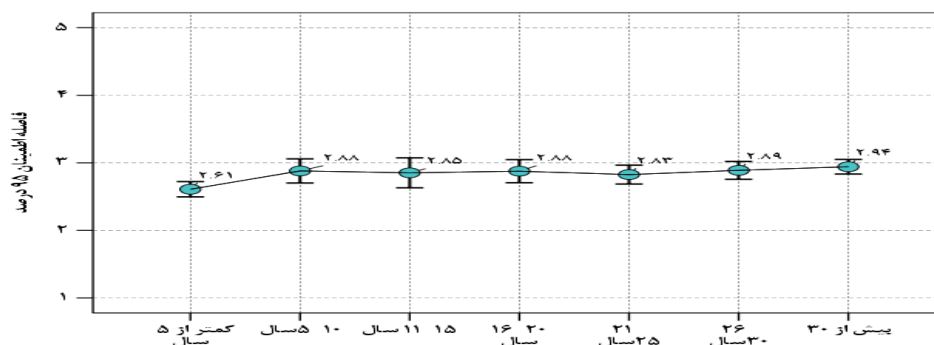
جدول ۶. برآورد مقادیر آزمون تحلیل واریانس یک طرفه برای مقایسه میانگین متغیر عرفی شدن

سطح معناداری	F	همگنی واریانس		انحراف معیار	میانگین	سابقه کار	متغیر
		Sig	آماره لوین				
۰/۰۰۲	۳/۶۲	۰/۱۶۳	۱/۵۴	۰/۵۹	۲/۶۱	کمتر از ۵ سال	عرفی شدن
				۰/۵۴	۲/۸۸	۵ تا ۱۰ سال	
				۰/۵۹	۲/۸۵	۱۱ تا ۱۵ سال	
				۰/۶۳	۲/۸۸	۱۶ تا ۲۰ سال	
				۰/۴۵	۲/۸۲	۲۱ تا ۲۵ سال	
				۰/۵۸	۲/۸۹	۲۶ تا ۳۰ سال	
				۰/۵۶	۲/۹۴	بیشتر از ۳۰ سال	

برآورد مقادیر آزمون تحلیل واریانس یک طرفه نشان دهنده این است که بین افراد با سوابق کاری مختلف به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن تفاوت معنی داری وجود دارد. بنابراین، برای بررسی دقیق تر و جزئی تر تفاوت بین افراد با سوابق کاری مختلف به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن از آزمون تعقیبی شفه^۱ استفاده شد. برآورد آزمون تعقیبی شفه برای مقایسه میانگین متغیر عرفی شدن دبیران نشان می دهد که تنها بین دو گروه کمتر از ۵ سال سابقه کار و بیشتر از ۳ سال سابقه کار به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن تفاوت معنی دار وجود دارد؛ به این معنا که میانگین متغیر عرفی شدن در بین گروه زیر ۵ سال سابقه کار به طور معناداری پایین تر از گروه بیشتر از ۳۰ سال سابقه کار است.

---

1. Scheffe

شکل ۴. برآورد میانگین متغیر عرفی شدن دبیران در بین افراد با سوابق کاری مختلف

۲.۲.۴. فرضیه‌های جامعه‌شناختی

بین متغیرهای جامعه‌شناختی (کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما، خرده‌فرهنگ بین‌المللی و تکثرگرایی) و عرفی شدن دبیران رابطه وجود دارد.

جدول ۷. برآورد ضریب هم‌بستگی متغیر مستقل کیفیت زندگی با متغیر عرفی شدن

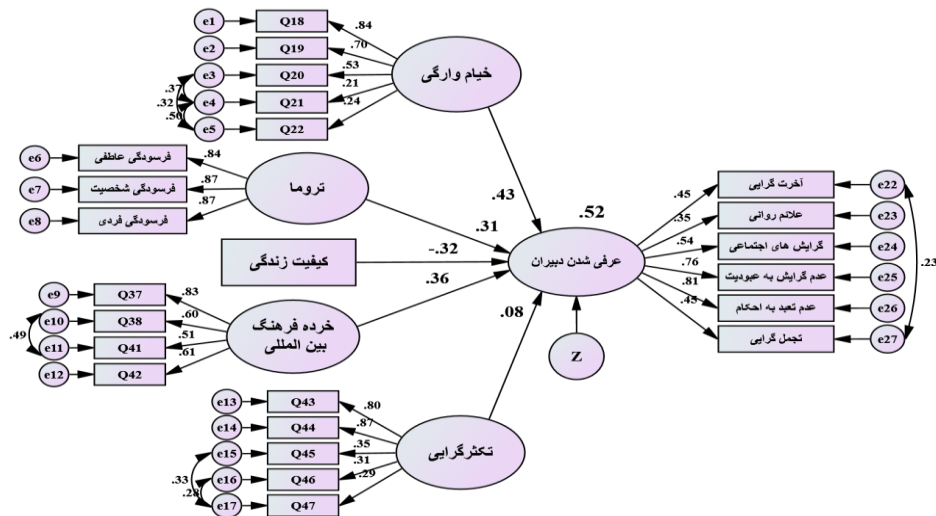
عرفی شدن			متغیر
حجم نمونه	سطح معناداری	ضریب پیرسون	
۴۶۰	۰/۰۰۱	-۰/۴۳	کیفیت زندگی
۴۶۰	۰/۰۰۱	۰/۲۷	خیام‌وارگی
۴۶۰	۰/۰۰۱	۰/۴۸	تروما
۴۶۰	۰/۰۰۱	۰/۴۱	خرده‌فرهنگ بین‌المللی
۴۶۰	۰/۰۰۱	۰/۴۲	تکثرگرایی

برآورد مقادیر ضریب هم‌بستگی پیرسون در جدول بالا نشان‌دهنده این است که متغیر مستقل کیفیت زندگی با متغیر عرفی شدن رابطه معناداری دارد؛ البته این رابطه معکوس و در حد متوسط برآورد شده است. همچنین، متغیر مستقل خیام‌وارگی با متغیر عرفی شدن رابطه معناداری دارد؛ هرچند این رابطه مستقیم و ضعیف برآورد شده است.

ولی متغیرهای مستقل تروما، خرده‌فرهنگ بین‌المللی و تکثرگرایی با متغیر عرفی شدن رابطه معناداری دارند؛ البته این رابطه‌ها مستقیم و در حد متوسط برآورد شده است.

۴.۲.۳. برازش مدل علی تجربی (اثبات شده)

در این قسمت، اثرات مستقیم متغیرهای مستقل به صورت یکجا آزموده شده است. برآوردهای مربوط به برازش کلیت مدل معادله ساختاری و پارامترهای اصلی این مدل (اثر برخی متغیرهای مستقل پژوهش بر عرفی شدن دبیران) در شکل و جدول‌های زیر گزارش شده است:

شکل ۵. مدل معادله ساختاری اثر متغیرهای مستقل بر عرفی شدن دبیران

جدول ۸. برآورد مقادیر شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

هئتر	برازش مقتصد			برازش تطبیقی			برازش مطلق		شاخص
	RMSEA	CMIN/DF	DF	PCFI	CFI	TLI	GFI	CMIN	
۱۰۶	۰/۰۸	۵	۲۴۴	۰/۶۶	۰/۷۵	۰/۷۱	۰/۸۳	۱۲۲۶/۴۵	مقدار

برآورد مقادیر مربوط به شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری بیانگر این است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده‌های پژوهش حمایت می‌شود. در واقع، برازش داده‌ها به مدل برقرار و اغلب شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول ۹. برآورد مقادیر اثر متغیرهای مستقل بر عرفی شدن دبیران

P. Value	CR	ضریب تأثیر	ضریب تعیین	متغیر وابسته	مسیر	متغیر مستقل
----------	----	------------	------------	--------------	------	-------------

۰/۰۰۱	-۷	-۰/۳۲	۰/۵۲	عرفی شدن	--->	کیفیت زندگی
۰/۰۰۱	۶/۶۹	۰/۴۳				خیام‌وارگی
۰/۰۰۱	۵/۶۷	۰/۳۱				تروما
۰/۰۰۱	۵/۹۲	۰/۳۶				خرده‌فرهنگ بین‌المللی
۰/۰۸۷	۱/۷۱	۰/۰۸				تکثرگرایی

برآورد مقادیر جدول بالا نشان‌دهنده این است که: الف. ضریب تعیین برابر با $(R^2 = ۰/۵۲)$ است؛ به عبارت دیگر، ۵۲ درصد از تغییرات متغیر عرفی شدن دبیران بر اساس متغیرهای مستقل پژوهش قابل تبیین است. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص ضریب تعیین این مقدار دلالت بر توان بالای این متغیرها در تبیین واریانس متغیر عرفی شدن دبیران دارد. ب. مقدار ضریب تأثیر متغیرهای کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما و بین‌المللی شدن به ترتیب برابر $(۰/۳۶)$ ، $(۰/۳۱)$ ، $(۰/۳۳)$ و $(Beta = -۰/۳۲)$ و در سطح $(P < ۰/۰۵)$ معنادار هستند. با توجه به مقادیر ضریب تأثیر، می‌توان گفت اثر متغیر کیفیت زندگی بر عرفی شدن دبیران معکوس و در حد متوسط است؛ به این معنا که در بین بخش قابل توجهی از جامعه آماری پژوهش افزایش کیفیت زندگی می‌تواند منجر به تضعیف عرفی شدن شود و برعکس.

اثر متغیرهای خیام‌وارگی، تروما و خرده‌فرهنگ بین‌المللی بر این متغیر مستقیم و در حد متوسط برآورد شده است؛ به این معنا که در بین بخش قابل توجهی از جامعه آماری پژوهش تقویت خیام‌وارگی، افزایش تروما و تقویت خرده‌فرهنگ بین‌المللی می‌تواند منجر به تقویت عرفی شدن دبیران شود و برعکس. ج. اثر متغیر تکثرگرایی بر عرفی شدن دبیران برابر $(۰/۰۸) = Beta$ و به لحاظ آماری غیر معنادار است. در واقع، مقدار اثر ضعیف این متغیر بر عرفی شدن دبیران در نمونه آماری پژوهش ناشی از تصادف یا خطای نمونه‌گیری برآورد می‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد قابلیت تعمیم به جامعه آماری پژوهش را ندارد.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر باهدف تبیین وضعیت عرفی شدن در بین دبیران آموزش و پرورش مقاطع متوسطه (اول و دوم) شهر اصفهان در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲، طراحی شده است. این پژوهش، با مطالعه نظریه‌های مختلف به این نتیجه منجر شد که نظریه‌های اندیشمندانی نظیر پیتز

برگر، اسلاوی ژیتک، فروید، رونالد اینگلهارت و حکیم عمر خیام، بیشترین ارتباط را با موضوع و عنوان این پژوهش داشته و بیشتر از سایرین می‌توانند تبیین‌کننده وضع موجود در این نهاد حساس باشند.

روش پژوهش، پیمایش، جامعه آماری کلیه دبیران مقاطع متوسطه نواحی شش‌گانه شهر اصفهان است که با روش نمونه‌گیری ترکیبی طبقه‌بندی و سهمیه‌ای (به دلیل حساسیت موضوع) انتخاب شده‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه و از نظر زمانی مقطعی است.

یافته‌ها در دو بخش مجزا شامل یافته‌های توصیفی (شاخص‌های گرایش مرکزی، پراکندگی و شکل توزیع) و استنباطی (آزمون تی تک‌نمونه‌ای، آزمون تی مستقل، تحلیل واریانس یک‌طرفه، مدل‌سازی معادله ساختاری کوواریانس محور) گزارش شده است. برای انجام محاسبات تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از نسخه ۲۶ نرم‌افزار SPSS و Amos Graphic استفاده شد. برای محاسبه حجم نمونه از نرم‌افزار spss sample power استفاده و با مد نظر قراردادن پیش‌فرض‌های مربوط به محاسبه حجم نمونه (سطح اطمینان، توان آزمون، حجم اثر و آزمون مورد استفاده جهت تحلیل داده‌ها) حجم نمونه آماری ۴۶۰ نفر برآورد شد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از مباحث نظری که از سوی نظریه‌پردازانی چون: اینگلهارت، برگر، ژیتک، فیتز جرالده، نیکلا، هدایت و خیام درباره مبحث عرفی شدن ارائه شده است، در بستر مورد مطالعه مصداق دارد. نتایج پژوهش همچنین حکایت از تأیید شش فرضیه از مجموع هفت فرضیه دارد.

در ارتباط با بررسی متغیرهای جمعیت‌شناختی (فرضیه‌های اول و دوم) لازم به ذکر است که برآورد مقادیر مربوط به شاخص آزمون تی مستقل استخراج شده نشان می‌دهد که در فرضیه اول، بین زنان و مردان از نظر میانگین متغیر عرفی شدن و ابعاد آخرت‌گرایی، علائم روانی، گرایش‌های اجتماعی، عدم گرایش به عبودیت و تجمل‌گرایی تفاوت معناداری وجود ندارد ($\text{Sig} > 0/05$)؛ ولی بین زنان و مردان به لحاظ میانگین بعد عدم تعبد به احکام تفاوت معناداری وجود دارد ($\text{Sig} \leq 0/05$)؛ به این معنا که میانگین عدم تعبد به احکام در بین زنان به‌طور معناداری بالاتر از مردان برآورد شده است که در مجموع این مورد، البته تنها از نظر مبحث عرفی شدن، با یافته‌های

ساعی و محمدزاده (۱۳۹۲) همسو است. از نظر اینگلهارت برابری جنسیتی، همراه با تساهل نسبت به برون‌گروه‌ها، در حال تبدیل به عنصر اساسی دموکراسی است که در ارتباط با جامعه آماری این پژوهش به وضوح قابل مشاهده است و در این زمینه، در ارتباط با بحث نارضایتی شغلی و عرفی شدن تفاوت قابل تأملی بین دو جنس مشاهده نشد.

در فرضیه دوم نیز برآورد مقادیر آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان‌دهنده این است که بین افراد با سوابق کاری (سنوات) مختلف به لحاظ میانگین متغیر عرفی شدن تفاوت معناداری وجود دارد ($\text{Sig} \leq 0/05$). به این معنا که میانگین متغیر عرفی شدن در بین گروه زیر ۵ سال سابقه کار به طور معناداری پایین‌تر از گروه بیشتر از ۳۰ سال سابقه کار است که در مجموع با یافته‌های سراج‌زاده و پویا فر (۱۳۹۱) و ساعی و محمدزاده (۱۳۹۲) همسو است.

در مبحث متغیرهای جامعه‌شناختی (فرضیه‌های سوم تا هفتم)، شاخص ضریب هم‌بستگی پیرسون حکایت از آن دارد که هر پنج متغیر کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما، خرده‌فرهنگ بین‌المللی و تکثرگرایی با عرفی شدن دبیران آموزش و پرورش رابطه معناداری دارند. برآورد مقادیر مربوط به شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری بیانگر این است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده‌های پژوهش حمایت می‌شود. در واقع، برازش داده‌ها به مدل برقرار و اغلب شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند؛ زیرا ضریب تعیین کل مدل برابر با ($R^2 = 0/52$) است و مقدار ضریب تأثیر تک‌تک متغیرها یعنی کیفیت زندگی، خیام‌وارگی، تروما و بین‌المللی شدن به ترتیب برابر ($\text{Beta} = -0/32, 43, 0/31, 0/36$) و در سطح ($P < 0/05$) معنادار هستند که در مجموع، خرده‌فرهنگ بین‌المللی با یافته‌های ناییب و آزاد ارمکی (۱۳۸۵) و کافی (۱۳۸۸)، کیفیت زندگی با یافته‌های دیبایی صابر و میرعرب رضی (۱۳۹۶)، تروما با یافته‌های دشتی و همکاران (۱۳۹۱)، کثرت‌گرایی با یافته‌های کافی (۱۳۸۸) همسو هستند؛ ولی خیام‌وارگی با یافته‌های فاضلی (۱۳۷۸) ناهمسو است.

تبیین یافته‌های پژوهش میدانی حاضر در سطح نظری حرف‌های ناگفته زیادی برای گفتن دارد. بحث کیفیت زندگی یکی از مباحث مهم دنیای مدرن است و به شکل کنونی مانند عرفی شدن زاده عصر صنعتی شدن و مدرنیته است؛ تا آنجا که از نظر اینگلهارت، صنعتی شدن،

سکولاریته و دگرگونی از ارزش‌های سنتی به سکولار-عقلانی را به همراه می‌آورد. از نظر ایشان، ملت‌هایی که بانک جهانی آنها را به‌عنوان جوامع ثروتمند مشخص می‌کند، در هر دو بعد، یعنی تأکید شدید بر ارزش‌های ابراز وجود و ارزش‌های سکولار-عقلانی، رتبه نسبتاً بالایی کسب می‌کنند. اینگلهارت عنوان می‌کند که در صورت برابری سایر شرایط، توسعه اقتصادی موجب سکولارتر، متساهل‌تر و معتمدتر شدن افراد شده و آنها را به تأکید بر ابراز وجود، مشارکت و تلاش در راستای ارتقاء کیفیت زندگی سوق می‌دهد. هرچند نتایج پژوهش حاضر تا حدودی از تمایلات دینی و ته‌نشست‌های پاره‌تویی در اذهان معلمان حکایت می‌کند، نظریات فروید و اینگلهارت را نقض می‌کند و حداقل در این پژوهش، جامعه و نمونه آماری مهر عدم تأیید بر پیشانی این نظریات زده شده است؛ زیرا در این پژوهش دبیرانی که وضعیت معیشت و کیفیت زندگی بالایی ندارند، بیشتر به سمت عرفی‌شدن تمایل دارند و بالعکس. همچنین، بین کیفیت زندگی و عرفی‌شدن رابطه معکوس و معناداری وجود دارد؛ یعنی هرچه کیفیت زندگی معلمان پایین باشد و وضعیت اقتصادی-اجتماعی شایسته‌ای نداشته باشند، میزان عرفی‌شدن افزایش می‌یابد. معلمانی که با مقایسه خود با سایر کارمندان دولت احساس تبعیض و بی‌عدالتی می‌کنند و آن را علناً در اعتراضات صنفیشان در چند دهه اخیر فریاد می‌زنند، بالطبع آن را به دولت‌هایی که با زبان و ادبیات دینی سخن می‌رانند نسبت داده و بحران انعکاسی یا پساکنش ژیزک و فروید را که مسبوق به سابقه‌بودن عمل را نشان می‌دهد، تداعی می‌کنند.

در بحث خیام‌وارگی که تبیین آن به شکل موجود و کمی در نوع خود جدید است نیز باید گفت که از نظر نیکلا آنچه مبرهن است، جان‌مایه رباعیات و اندیشه‌های خیام همان لذت‌گرایی و خوش‌باشی است که در این باب با اندیشه‌های عرفی‌شدن سنخیت دارد. فیتز جرالده، برخلاف نیکلا، خیام را انسانی این‌جهانی و عرفی‌شده می‌نگرد که نقد دنیا را فدای نسیه آخرت نمی‌کند که البته این مرهون شرایط سخت اجتماعی خیام است. از سوی دیگر، بحث تروما مطرح است که از نظر فروید، زبان تروما زبان غیاب و فقدان چیزی است. تروما ناشی از مجموعه‌ای از تجربیات اجتماعی و فردی است. اختلال تنش‌پساترومایی برگرفته از «استنباط روانی از یک رویداد خارجی و تبدیل آن به نشانه‌های روانی، زیستی و اجتماعی است. این نمودها ناشی از

رویدادهای خارجی و نیز روحيات فرد بازمانده پيش از درگيري با اين بيماري است». از نظر ژيژک نيز سوژه پساترومائي فردي بي تفاوت است که حس مشارکت عاطفي خویش را از دست داده است. عکس العمل معلمان به پرسش نامه پژوهش حاضر و البته نتایج به دست آمده، حاکی از تأیید این نظریه هاست.

نظریه های پيتر برگر اکثر متغیرهای مستقل موجود پژوهش را در ارتباط با متغیر وابسته عرفی شدن، پوشش می دهد. به باور و داوری برگر، در هر کشوری بیشتر تحصیل کردگان به جهان بینی های مدرن تمایل دارند و هرچه سطح تحصیلات افزایش می یابد، جهان بینی های دینی سستی به طور اجتناب ناپذیری در مقابل جهان بینی های عقلانی-سکولار تضعیف شده و رو به افول می گذارند. این پژوهش نشان می دهد ضمن اینکه معلمان به بسیاری از مسائل دین باور دارند؛ به خاطر شرایط دشوار زندگی که از طرف دولتمردان، دولت ها و مسئولانی که در رأس نهاد آموزش و پرورش یا نهادهای اجرایی قرار گرفته اند فراموش شده و به محاق رفته اند. بنابراین، چون آنها به اصطلاح سنگ دین را در ادبیاتشان به سینه می زنند و به قول خودشان قانونی را که برگرفته از دین است اجرا می کنند، با این تفاسیر معلمان خواه ناخواه در تلاطم روزگار و شرایط سخت زندگی به ویژه از نظر اقتصادی، نه تنها شرایط ایجاد شده را از چشم مسئولان نالایق در رأس آموزش و پرورش می بینند، بلکه به نوعی احتمالاً آن را خواسته یا ناخواسته متوجه دین و استفاده ابزاری از آن دانسته و به عنوان پساکنش و بحران انعکاسی ژيژک، به سمت اندیشه های عرفی شده گرایش پیدا کرده اند. معلمی که کیفیت زندگی پایینی دارد و در مقایسه خود با سایر کارمندان احساس تبعیض می کند، دچار تشویش و بی خانمانی ذهنی می شود که تعبیر برگر از این حالت، شخصی شدن دین است که همان عرفی شدن در سطح فردي است؛ زیرا از نظر فروید و ژيژک، تروما خصلت پساکنشی دارد و به شکل های متنوع از خیام وارگی (خوشباشی، لذت گرایی و...) و انزوای خیام وار و مرتونیسیم گرفته تا فرار به جلو، فردگرایی و عرفی شدن و ... را به دنبال دارد.

برگر همچنین معتقد است، یکی از استثنائات در زمینه سکولارزدایی، همانا وجود یک خرده فرهنگ بین المللی است که حاملان آن افرادی با تحصیلات عالی، خاصه در علوم انسانی و

علوم اجتماعی، از نوع غربی هستند. این خرده‌فرهنگ حامل ارزش‌ها و اعتقادات مترقی و اعتقادات عصر روشنگری است. با اینکه حاملان این خرده‌فرهنگ اندکند، نسبتاً بانفوذند. بنابراین، این خرده‌فرهنگ‌های جهانی از نفوذ فراوانی برخوردارند و بر نهادهایی که تعریف «رسمی» پدیده‌هایی نظیر نظام آموزشی، وسایل ارتباط جمعی و حدود نظام حقوقی را ارائه می‌دهد، احاطه دارند. صحت و اعتبار نظریه سکولاریسم، به میزان فراوانی مدیون این خرده‌فرهنگ بین‌المللی است. با توجه به معناداربودن این فرضیه که تأثیر خرده‌فرهنگ بین‌المللی بر عرفی‌شدن دبیران آموزش و پرورش شهر اصفهان را نشان می‌دهد، می‌توان گفت که آن بخش از نظریه برگر را که حکایت از اهمیت خرده‌فرهنگ بین‌المللی دارد، تأیید و آن بخش که این موضوع را عنوان می‌کند که گاهی این خرده‌فرهنگ نقش عرفی‌زدایی را به همراه دارد، رد می‌کند. این می‌تواند بیانگر تأثیرات نظام جهانی باشد که از طریق روشنفکران غرب‌گرا بر جامعه نفوذ یافته‌اند.

البته با توجه تأیید فرضیه تروما و عرفی‌شدن می‌توان نتیجه گرفت که تروماهای روانی - اجتماعی که به نظر ژیتک و فروید، مسبوق به سابقه‌اند، نقش استخوان در گلو را ایفا کرده و به‌مرور سر باز نموده‌اند. بنابراین، طبق نظریه بحران انعکاسی یا پساکنش ژیتک، این‌گونه عکس‌العمل نشان‌دادن (تأیید فرضیه‌های پژوهش)، شاید بیانگر آن باشد که همه‌چیز را از چشم برنامه‌ریزان و مسئولانی ببینند که حداقل به‌خاطر حفظ ظاهر هم که شده، عنوان میکنند که با بینش متافیزیکی می‌خواهند فعالیت‌های این سیستم آموزشی را پیش ببرند. افزون بر آن، با توجه به جامعه دینی ایران که مسئولان باید در چهارچوب قانون اساسی که لعاب دینی و مذهبی داشته و مانند جوامع غربی سکولار نیست، قانون وضع و اجرا کنند و پیامدهای درست و نادرست آن خواه‌ناخواه گریبان دین موجود را نیز خواهد گرفت. می‌توان با توجه به نظریه عرفی‌شدن برگر عنوان کرد که روان‌زخم‌ها، آلترناتیوهای رفتن به سمت‌وسوی عرفی‌شدن، هم در سطح عینی و هم در سطح ذهنی را در درون خود نهفته دارند. در کل، این می‌تواند نتیجه تأثیر اندیشه‌های روشنفکران عرفی‌شده باشد. می‌تواند نتیجه تبلور روان‌زخم‌های کهنه‌سواری باشد که با

سخت شدن شرایط اقتصادی زندگی، بالطبع نارضایتی این قشر را به همراه داشته و به اعتراضات آن‌ها منجر شود.

در مجموع، یافته‌ها هرچند حکایت از دین‌داری بودن برخی معلمان آموزش و پرورش و بعضاً حفظ تهنشست‌های پاره‌تویی آنان دارد، شکل جدیدی از دین‌ورزی یا همان «واسازی و شالوده‌شکنی» یا «بی‌شکلی دین‌ورزی» را نشان می‌دهد.

کتابنامه

۱. ایزدی یزدان‌آبادی، ا. (۱۳۹۳). *آسیب‌شناسی مدیریت آموزش و پرورش کشور و ارائه راهبردها و راهکارهای مطلوب*. تهران: دبیرخانه شورای انقلاب فرهنگی.
۲. ایمان، م. ت.، و ربیعی، م. (۱۳۸۷). *نیازسنجی آموزشی در برنامه‌ریزی استراتژیک آموزشی با استفاده از الگوی عناصر سازمانی*. تهران: *اطلاع‌رسانی مدیریت*، ۱۹ (۱۳۴، ۱۳۳)، ۲۷-۲۲.
۳. اینگلهارت، ر.، و ولزل، ک. (۱۳۸۹). *نوسازی، تغییر فرهنگی و دموکراسی* (ی. احمدی، مترجم) تهران: کویر.
۴. برگر، پ. ا. (۱۳۸۰). *افول سکولاریسم* (ا. امیری، مترجم) تهران: پنگان.
۵. بروجردی، م. (۱۳۷۷). *روشنفکران ایرانی و غرب* (ج. شیرازی، مترجم) تهران: نشر و پژوهش فرزاد روز.
۶. بلیکی، ن. (۱۳۸۷). *طراحی پژوهش‌های اجتماعی* (ح. چاوشیان، مترجم) تهران: نشر نی.
۷. بیکر، ت. ا. (۱۳۷۷). *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی* (ه. نایی، مترجم) تهران: روش.
۸. پریزاده، س.، درکه، م.، و بشلیده، ک. (۱۳۹۹). *بررسی اثربخشی آموزش مهارت مقابله با استرس بر فرسودگی شغلی و پرخاشگری معلمان مقطع متوسطه شهر اهواز. توسعه حرفه‌ای معلم*، ۵ (۴)، ۶۳-۴۳.
۹. جریزه‌دار، ع. (۱۳۷۱). *رباعیات خیام*. تهران: اساطیر.
۱۰. دشتی، س.؛ فردمال، ج.؛ سهیلی‌زاد، م.، و شهرآباد، ر. (۱۳۹۱). *بررسی عوامل مرتبط با فرسودگی شغلی کارکنان مراکز بهداشتی-درمانی شهرستان همدان در سال ۱۳۹۱. مجله علمی پژوهان*، ۱۳ (۱)، ۹-۱.
۱۱. دواس، د. ا. (۱۳۸۳). *پیمایش در تحقیقات اجتماعی* (ه. نایی، مترجم) تهران: نشر نی.

۱۲. دیبایی صابر، م. و میرعرب رضی، ر. (۱۳۹۶). تحلیل رابطه معنویت در کار و کیفیت زندگی کاری معلمان دوره متوسطه شهر قم. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱(۵۴)، ۱۷۰-۱۵۳.
۱۳. رفیع پور، ف. (۱۳۸۳). کندوکاوها و پنداشته‌ها: مقدمه‌ای بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی. تهران: سهامی انتشار.
۱۴. زارعی، آ. (۱۳۹۷). پست سکولاریسم دین، دولت و حوزه عمومی در غرب، تهران: نشر نی.
۱۵. ژیزک، ا. (۱۳۸۹). خشونت (ع. پاکنهاد، مترجم) تهران: نشر نو.
۱۶. ژیزک، ا. (۱۳۸۹). عینیت/ایدئولوژیک (ع. بهروزی، مترجم) تهران: طرح نو.
۱۷. ژیزک، ا. (۱۳۹۱). چگونه لاکان بخوانیم (ع. بهروزی، مترجم) تهران: رخ داد نو.
۱۸. ساعی، ا. و محمدزاده، م. (۱۳۹۲). حزب عدالت و توسعه و هژمونی کمالیسم. مطالعات اوراسیایی مرکزی، ۶(۲)، ۴۱-۶۰.
۱۹. ساعی، ع. (۱۳۸۱). تحلیل آماری در علوم اجتماعی با نرم‌افزار SPSS. تهران: کیان مهر.
۲۰. ستایش فر، م. (۱۳۹۷). بررسی نقش معلم و آموزش و پرورش در ایجاد روحیه و نشاط معلمی. مطالعات علوم اجتماعی، ۴(۴)، ۴۳-۵۱.
۲۱. سراج زاده، س. ح. و پویافر، م. (۱۳۹۱). مطالعه عرفی شدن در میان ایرانیان مسلمان؛ مقایسه بین نسلی در تهران بزرگ. مطالعات اجتماعی ایران، ۴(۴)، ۸۸-۶۵.
۲۲. شیولسون، ر. (۱۳۷۳). استدلال آماری در علوم رفتاری (جلد اول) (ع. کیامنش، مترجم) تهران: ماجد.
۲۳. فاضلی، م. (۱۳۷۸). نظام فکری خیام. پژوهش‌های ادبی، ۵(۲۰)، ۸۹-۶۱.
۲۴. کافی، م. (۱۳۸۸). طرح سنجش تأثیر کثرت‌گرایی بر سکولارشدن افراد با تحصیلات عالی. اسلام و علوم اجتماعی، ۱(۲)، ۸۰-۴۹.
۲۵. کریمی، س. (۱۳۸۸). سکولاریسم (نخاستگاه، مبانی و مؤلفه‌ها). تهران: امیرکبیر.
۲۶. معاونت پژوهش برنامه‌ریزی و توسعه منابع اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان. (۱۴۰۱-۱۴۰۲). سالنامه آماری آموزش و پرورش استان اصفهان. بازیابی در ۱۴۰۱، از isf.medu.ir.
۲۷. معیدفر، س. (۱۳۸۶). دانشگاه و دگرگونی ارزش‌ها. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۲۸. نایی، ه. و آزاد ارمکی، ت. (۱۳۸۵). تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت دین‌داری جوانان با رویکرد بی‌شکلی دین‌ورزی. جامعه‌شناسی ایران، ۷(۳)، ۹۳-۷۶.

۲۹. ولزل، ک.، اینگلهارت، ر.، و کلینگمان، ه. د. (۱۳۸۲). *توسعه انسانی نظریه‌ای درباره تغییر اجتماعی* (ه. جلیلی، مترجم) تهران: طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد.
۳۰. هدایت، ج. (۱۳۸۱). *خیام صادق*. تهران: چشمه.
۳۱. هدایت، ص. (۱۴۰۰). *ترانه‌های خیام*. تهران: جاویدان.
۳۲. یوسف‌زاده، ح. (۱۳۹۹). *بررسی تحول آراء پیتربرگر درباره دین و عرفی‌شدن*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

33. Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy; Elements of a Sociological Theory of Religion*, Garden City. New York: Doubleday.
34. Berger, P. L. (1999). *The De Secularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center.
35. Inghart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
36. Inglehart, R. & Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural change around the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Luckhurst, R. (2008). *The Trauma Question*. London & New York: Routledge.
38. Macke, J., Casagrande, R. M., Sarate, J. A. R., & Silva, K. A. (2018). Smart city and quality of life: Citizens' perception in a Brazilian case study. *Journal of Cleaner Production*, 182(1), 717-726.
39. Wallace, R. & Wolf, A. (1999). *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*, New Jersey: Prentice Hall.
40. Wellzel, C. (2003). Effective Democracy, Mass Culture and the Quality of Elites: The human Development Perspective. *International Journal of Comparative Sociology* 43,(3-5), 269-298.
41. Žižek, S. (2001). *On Belief*. London: Routledge.